

ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ ПОШТОВИХ УСТАНОВ ВОЛИНСЬКОЇ

ГУБЕРНІЇ ТА РІЧПОСПОЛИТСЬКИЙ ДОСВІД

Актуалізація дослідження спільного минулого України та Польщі зумовлена його переосмисленням, що потребує нових підходів, як і залучення свіжих сюжетів. До малоз'ясованих питань належать ті, що пов'язані з управлінням колишніми річпосполитськими територіями, зокрема чи враховувала Російська імперія і як саме досвід цієї держави. Запропоноване дослідження аналізує їх на історії формування поштових установ Волинської губернії у першій половині XIX ст.

У Росії своєю появою пошта зобов'язана державі, і її мережа є однією з ознак налагодженого управління. Її діяльність мала стратегічне значення, оскільки забезпечувала своєчасне отримання важливої інформації, а найперше – указів імператора. Пошта також створювала відповідне культурно-економічне середовище, сприяла налагодженню спілкування, адже здійснювала пересилання листів, газет, грошей, а з 1840 р. й – перевезення людей. Одним з перших наказів верховна влада Російської імперії вимагала від волинського губернатора тільки-но створеної губернії оволодіти інформацією про поштову систему, яка тут існувала та адаптувати її до нових обставин. Як виявилось, у Речі Посполитій діяла ефективна система поштового зв'язку, заснована на вільній діяльності «пошт-утримувачів» («почт-содержателей»). Найбільше зацікавило нову владу те, що на її функціонування польський король не витрачав державних коштів і не запроваджував поштових зборів з населення – натомість скарбниця отримувала прибутки. Утримували пошту самі «почт-содержатели», які не сплачували оренди, але відповідали за якість поштового обслуговування, і забезпечували належне утримання поштових коней. На кожну станцію призначалось по два поштмейстери, які обіймали цю посаду як нагороду за віддану службу королю, а якщо ні, то купували її для себе. Плата за поштові послуги була довільною і залежала від ціни на фураж для коней та від відстані доставки. Іноземні купці відзначали, що вартість наданих послуг була високою, а тому нею користувалися лише заможні шляхтичі. Водночас високі ціни за поштове обслуговування заохочували селян віддавати своїх коней для поштових перевезень. Король же компенсував утримувачам пошти витрати за доставку урядових указів. Оскільки у Речі Посполитій діяла система місцевого самоврядування, то таких зі столиці відправлялось не так і багато. На поштових станціях знаходилась «шнурова книга», в якій реєстрували подорожніх, число орендованих коней, а також вівся облік коштів. Ця ж книжка була основним документом для ревізій з боку головного Варшавського департаменту¹.

Верховна влада Російської імперії для налагодження управління приєднаними територіями надсилала велику кількість письмової кореспонденції, відправляла кур'єрів та чиновників з різними дорученнями, а

тому сплачувати поштові витрати було надто обтяжливо для державної скарбниці. До того ж не виявилось місцевих добровольців аби утримувати поштові станції, які майже повністю були знищені через військові дії. Крім того, ця послуга у Речі Посполитій надавалася на комерційній основі на найбільш відвідуваних шляхах, які забезпечували потреби, переважно, іноземних купців. Така мережа поштових станцій не задовольняла верховну владу, а тому указом від 6 вересня 1795 р. імператриця Катерина II вимагала збільшити їх кількість. У кожному місці, де надавались поштові послуги, споруджувався будинок згідно схваленого губернатором плану. У губернських містах їх називали поштамтами (з 1831 р. – губернськими поштовими конторами), у інших – поштовими дворами, а споруджені на шляхах, а не у місті – станціями. На відкриття додаткових поштових установ у Волинській губернії державна скарбниця виділила 68 тис. руб. Ці витрати впродовж трьох років мало компенсувати місцеве дворянство, але через їх протести, указом від 19 січня 1797 р. таку повинність переклали на селян².

Варто додати, що у Литовській губернії (пізніше Ковенській, Віленській і Гродненській) у вигляді експерименту продовжувала діяти поштова система на тих засадах, що і за часів Речі Посполитої, однак її занепад пришвидшив перехід до імперської системи управління³.

Для забезпечення поштових потреб Волинської губернії були задіяні 1 311 поштових коней, на утримання яких з селян збиралось по 42 коп. з душі. Ця стаття земського збору була обтяжлива для населення і спричиняла зростання цін на інші товари. Указом від 27 квітня 1802 р. встановлювалася фіксована сума на утримання цих установ у всіх губерніях Російської імперії. Таким чином поштова система Волинської губернії остаточно перейшла на загальноімперську систему⁴.

Реорганізація поштового управління здійснювалася впродовж усієї першої половини XIX ст. Після створення у 1802 р. галузевого управління, Головне управління поштових справ перейшло у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ⁵. З 1811 р. воно було перетворене на Поштовий департамент і уже передано до Міністерства поліції. 1819 р. управління поштамти знову включено до складу Міністерства внутрішніх справ. Протягом цього часу незмінним залишалося те, що у губерніях за їх функціонування та безпеку відповідав губернатор. Указом від 1 березня 1800 р. наголошувалося, що вразі пограбування пошти начальника тієї губернії звільняли з посади, а його майно арештовувалося⁶. Губернатор зобов'язаний був ініціювати відкриття додаткових поштових установ. На формування її мережі впливали якість шляхів, стан місцевої торгівлі, чисельність населення. 1808 р. начальник Волинської губернії сприяв відкриттю двох додаткових поштових станцій у зв'язку з збільшенням кореспонденції та низькою якістю доріг. Одна з них засновувалася на шляху від Житомира до Брест-Литовського шосе між станціями Пулином і Несолоном, а друга – у тому ж напрямку від містечка Ратного до Брест-Литовська⁷.

Для контролю за діяльністю поштових установ 1830 р. було організовано 11 округів під керівництвом пошт-інспекторів, які двічі на рік їх ревізували,

звертаючи увагу на організацію перевезення кореспонденції та виконання умов утримання цих установ. Звіт про результати надсилався Поштовому департаменту.

Волинська губернія була віднесена до п'ятого поштового округу, а створені там губернські та повітові контори поділялись на чотири класи. До першого належала губернська контора у Житомирі та повітова у Бердичеві; до другого – прикордонна у Радзивиліві та повітові у Острозі, Дубно, Володимирі; до третього – повітові у Старокостянтинові, Луцьку, Ковелі, Новоград-Волинському, Овручі та четвертого – Заславі, Кремінці, Рівному, Волочиську. Зарахування у відповідний клас залежало від об'єму кореспонденції, чисельності населення. Відрізнялися вони і штатним розписом чиновників (Див. таб. 1)⁸.

Таблиця 1

Штатний розпис чиновників поштових установ

	Класи			
	1	2	3	4
Поштмейстер	1	1	1	1
Помічник поштмейстера	1	1	1	
Сортувальник	1			
Листоноша	5	4	3	2
Разом:	8	6	5	3

Наказ губернаторам від 3 червня 1837 р. конкретизував обов'язки очільників краю у забезпеченні діяльності поштових установ та звів їх до контролю, однією з форм якого стали звіти, що надсилалися за його вимогою. Він же наглядав за дотриманням договорів на утримання поштових станцій, ревізуючи пошту. Начальник губернії відвідував її під час огляду губернії сам або ж залучав пошт-інспекторів та губернського поштмейстера⁹.

Своєрідним іспитом для губернатора, а також місцевих поштових установ являлись подорожі губернією імператора або членів імператорської родини. Начальник краю відповідав за підготовку необхідної кількості коней на станціях, через які пролягав маршрут та належний стан доріг. Подорож імператора у Царство Польське здійснювалась, переважно, Брест-Литовським шосе через станції Волинської губернії. У 1835 р. Микола I проїздив наступні поштові установи Волині: м. Ратно, Датино, м. Ковель, Вулька Любитовська, Свидники, Рожище, м. Луцьк, Ярославичі, Млинов, м. Дубно, Варковичі, Гульча, м. Острог, Головни, Вигода, Корець, Дедовичі або Молотково, м. Новоград-Волинський, Несолонь, Соколов, Пулини, Вильск, м. Житомир, Студениця¹⁰. Губернатор мав проконтролювати наявність необхідного числа коней у 24 поштових станціях та конторах. Йому заздалегідь повідомляли про кількість екіпажів, що супроводжували монарха – зазвичай їх було 11. Лише для імператора та його оточення виділялося по 6 коней. Всього необхідно було підготувати 59 коней, але про всяк випадок відбиралось не менше 90. Необхідну кількість мали доставити з тих станцій, які знаходились поза

маршрутом імператора та найняти їх у населення. Під час підготовки проїзду майбутнього імператора Олександра II у 1837 р. губернатор, крім підготовки коней, також наказав краще умеблювати поштові станції, особливо ті, де передбачалася зупинка кортежу¹¹.

Губернатор ініціював удосконалення поштового управління, тим більше, що у звіті за 1845 р. зазначалося, що стан поштових станцій не відповідає вимогам Поштового Департаменту. Волинський губернатор І. В. Каменський пропонував віддавати поштові станцію в оренду не на три роки, як у внутрішніх губерніях, а на дванадцять, що стимулювало б орендарів до кращого утримання. Водночас наполягав на запровадженні фіксованих цін оренди, в основі якої лежала б плата пропорційна кількості коней – від 25 до 40 руб. сріблом за кожного. Губернатор також вдався до обмеження участі євреїв, замінивши їх купцями перших двох гільдій¹².

Для покращення зв'язку з Волинською губернією указом від 13 березня 1828 р. відбулося відкриття екстра-пошти між Києвом і Житомиром для зв'язку з Одесою. Така була створена для доставки важливої інформації між губернськими центрами та столицею імперії¹³. Про швидкий зв'язок особливо дбало Військове міністерство, бо на території Волинської губернії перебувало значне число військових для охорони кордонів. Указом від 8 червня 1853 р. для термінових відомостей з військового відомства засновувалася особлива кур'єрська пошта. Вона відправлялася з Петербургу щонеділі о п'ятій після полудня, а до губернського центру прибувала щоп'ятниці о сьомій ранку. Її використовували також для відправки казенних пакетів з міністерства. Військові начальники нею передавали термінові відомості з краю¹⁴. Станом на 1852 рік у Волинській губернії функціонувало 65 поштових станцій, за якими рахувалось 626 трійок коней¹⁵.

Реорганізуючи та удосконалюючи мережу поштових установ Волинської губернії верховна влада намагалася використати досвід Речі Посполитої. Були відкриті «вільні пошти», які створювались приватними особами на «перегонні кошти», і які не фінансувались державою, однак перебували під наглядом губернатора. Вперше вони почали діяти у 1831 р. у Волинській та Подільській губерніях, які були найкраще адаптовані до цієї системи, оскільки за часів Речі Посполитої пошти функціонували як різновид комерційної діяльності. До того ж цей край потребував розвиненішого поштового сполучення. Отриманий досвід вдало розповсюджувався у інших губерніях. Для прикладу: у Катеринославській, Херсонській і Полтавській губерніях у 1881 році поштові перевезення здійснювались, переважно, «вільною поштою»¹⁶.

Тож, підведемо підсумки. Російська імперія, запроваджуючи власне управління на приєднаних територіях, вивчала досвід своєї попередниці. Це стосується функціонування поштової системи. Однак пошта, що діяла у Речі Посполитій, не змогла повністю забезпечити потреб новоствореної губернії, а тому реорганізувалась і ставала полем для експериментування. Важливу роль у ньому відігравали губернатори, які несли особисту відповідальність перед імператором за поштові зв'язки краю з центром. Щоб стимулювати місцеве населення орендувати поштові станції, начальник губернії підвищував

економічну доцільність: збільшував термін оренди, встановлював фіксовану вартість поштових послуг. Паралельно відбулося запровадження «вільної пошти», яка діяла на комерційній основі, що відповідала інтересам шляхти. Нововведення виявилось настільки вдалим, що пізніше розповсюдилось і на решту губерній Російської імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник исторических материалов извлеченных из Архива I отделения собственной Е.И.В. канцелярии. Изд. под редакцією Н. Дубровина. Вып. II., СПб. – 1889. – С.348-349; 2. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ) – СПб., 1830, Т. 23: 1789-1796. - №17 382; 3. Сборник исторических материалов извлеченных из Архива I отделения собственной Е.И.В. канцелярии. Изд. под редакцією Н. Дубровина. Вып. II., СПб. – 1889. – С. 353-356; 4. Там само. – С. 356-358; 5. ПСЗ – СПб., 1830, Т.29: 1806-1807. - №22 168; 6. ПСЗ – СПб., 1830, Т.26: 1800-1801. - №19 301; 7. ПСЗ – Собр. 1., СПб., 1830, Т. 30: 1808. - №22 988; 8. Галич Н. В. Становлення поштової справи в Україні в першій половині XIX ст. [електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../ist6.pdf; 9. 2ПСЗ – СПб., 1838, Т. 12 – Отд.1: 1837. - №10 303; 10. Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ (далі – ЦДІАУК). – Ф.442. – Оп.1. – Спр.1921. – Арк. 2-2зв.; 11. ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.2258. – Арк. 3-4 зв.; 12. ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.5969. – Арк. 50-50 зв.; 13. ПСЗ – Собр. 2., СПб., 1830, Т. 3: 1828. №1 932; 14. ПСЗ – Собр. 2., СПб., 1854, Т. 28. – Отд.1: 1853 №27 332; 15. ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.9480. – Арк. 27; 16. Галич Н. В. Становлення поштової справи в Україні в першій половині XIX ст. [електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../ist6.pdf.